

Η γυναίκα που πετάει

Μένης Κουμανταρέας

ΕΡΓΑ ΤΟΥ Μ.Κ.

*

- 1962 ΤΑ ΜΗΧΑΝΑΚΙΑ, Φέξης, Κέδρος, Εκδόσεις Πατάκη
1967 ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΣΜΑ, Εστία, Κέδρος
1972 ΤΑ ΚΑΗΜΕΝΑ, Κέδρος
1975 ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ ΥΑΛΙΚΩΝ, Κέδρος, Εκδόσεις Πατάκη
1978 Η ΚΥΡΙΑ ΚΟΥΛΑ, Κέδρος, Εκδόσεις Πατάκη
1979 ΤΟ ΚΟΥΡΕΙΟ, Κέδρος
1981 ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΚΑΙ ΧΕΡΟΥΒΕΙΜ, Κέδρος
1982 Ο ΩΡΑΙΟΣ ΛΟΧΑΓΟΣ, Κέδρος, Εκδόσεις Πατάκη
1986 Η ΦΑΝΕΛΑ ΜΕ ΤΟ ΕΝΝΙΑ, Κέδρος
1989 ΠΛΑΝΟΔΙΟΣ ΣΑΛΠΗΓΚΤΗΣ, Κέδρος
1993 Η ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΠΑΣ, Κέδρος
1994 ΘΥΜΑΜΑΙ ΤΗΝ ΜΑΡΙΑ, Καστανιώτης
1996 Η ΜΥΡΩΔΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕ ΚΑΝΕΙ ΝΑ ΚΛΑΙΩ, Κέδρος
1999 Η ΜΕΡΑ ΓΙΑ ΤΑ ΓΡΑΠΤΑ ΚΙ Η ΝΥΧΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΜΑ, Κέδρος
2001 ΔΥΟ ΦΟΡΕΣ ΕΛΛΗΝΑΣ, Κέδρος
2003 ΝΩΕ, Κέδρος
2006 Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΠΟΥ ΠΕΤΑΕΙ, Κέδρος, Εκδόσεις Πατάκη
2008 ΤΟ SHOW ΕΙΝΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Κέδρος
2009 Σ' ΕΝΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΑΚΡΗ ΣΤΗΝ ΕΡΗΜΙΑ, Κέδρος
2010 ΞΕΧΑΣΜΕΝΗ ΦΡΟΥΡΑ, Καστανιώτης
2011 ΟΙ ΑΛΕΠΟΥΔΕΣ ΤΟΥ ΓΚΟΣΠΟΡΤ, Κέδρος
2013 ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟ ΒΑΛΠΑΡΑΪΖΟ, Εκδόσεις Πατάκη
2014 Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, Εκδόσεις Πατάκη
2015 Η ΣΕΙΡΗΝΑ ΤΗΣ ΕΡΗΜΟΥ, Εκδόσεις Πατάκη

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

- 2014 ΝΕΑΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ 1954-1960 (με τον Β. Βασιλικό), Τόπος

Θ Ε Α Τ Ρ Ο

- 2007 ΑΛΤΙΝ, μόνοπράκτο, Κέδρος

Μ Ε Τ Α Φ Ρ Α Σ Ε Ι Σ

- 1961 HERMANN HESSE, ΝΤΕΜΙΑΝ, Ηριδανός
1969 CARSON McCULLERS, Η ΜΠΑΛΛΑΝΤΑ ΤΟΥ ΛΥΠΗΜΕΝΟΥ ΚΑΦΕΝΕΙΟΥ, Κέδρος
1970 WILLIAM FAULKNER, ΚΑΘΩΣ ΨΥΧΟΡΡΑΓΩ, Κέδρος
1972 LEWIS CARROLL, ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΛΙΚΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΘΑΥΜΑΤΩΝ, Ερμείας
1977 GEORG BÜCHNER, ΔΕΝΤΣ, Ηριδανός
1980 HERMAN MELVILLE, ΜΠΑΡΤΛΕΜΠΥ Ο ΓΡΑΦΙΑΣ, Οδυσσέας
1995 ERNEST HEMINGWAY, ΟΙ ΦΟΝΙΑΔΕΣ, Κέδρος
1995 EDGAR ALLAN POE, ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΟΥ ΜΑΕΛΣΤΡΟΜ, Κέδρος
1996 FRANCIS SCOTT FITZGERALD, ΤΟ ΠΛΟΥΣΙΟΠΑΙΔΟ, Κέδρος
2008 CARSON McCULLERS, Η ΜΠΑΛΛΑΝΤΑ ΤΟΥ ΛΥΠΗΜΕΝΟΥ ΚΑΦΕΝΕΙΟΥ (αναθεωρημένη έκδοση), Κέδρος
2010 HERMAN MELVILLE, ΤΡΕΙΣ ΑΠΟΚΛΗΡΟΙ, Καστανιώτης
2013 LEWIS CARROLL, ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΛΙΚΗΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΘΑΥΜΑΤΩΝ (αναθεωρημένη έκδοση), Εκδόσεις Πατάκη

ΜΕΝΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΠΟΥ ΠΕΤΑΕΙ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 499

Μένης Κουμανταρέας, *Η γυναίκα που πετάει*

Επιμέλεια έκδοσης: Αλεξάνδρα Τράντα

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-διορθώσεις: Άγης Μπράτσος

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Αλεξάνδρα Τράντα, Αθήνα, 2016

Πρώτη έκδοση από τις εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 2006

Νέα έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2020

Κ.Ε.Τ. Α966 Κ.Ε.Π. 916/20

ISBN 978-960-16-7692-0

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στη Λιλή, που δεν πετάει

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τα χιόνια του Δεκέμβρη παραμονεύουν πάντα . .	11
Ο Διάολος έχασε το κινητό του	39
Ο Άρης	63
Μαραμπού και Χούντα	99
Τα Κουδούνια	121
Κουαρτέτο	133
Η νύχτα με τους μετεωρίτες	209
Τόμπυ και Λόλυ	251
Θυμάμαι τη Μαρία	273
Παντός Ελεήμονος	291
Η γυναίκα που πετάει	321
Πρώτες Δημοσιεύσεις	365
Κριτικές-Συνεντεύξεις	367

Τα χιόνια του Δεκέμβρη παραμονεύουν πάντα

*στους γονείς και στον αδελφό μου,
εκεί που βρίσκονται*

Ο ΚΟΥΡΕΑΣ ΤΗΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ ΜΑΣ ανέμιση δυσοίωνα το ψαλίδι του πάνω από τα μαλλιά του πατέρα μου που είχαν αρχίσει ν' αραιώνουν ανεπαίσθητα και να γκριζάρουν.

«Οι φαβορίτες σας θέλουν μια ιδέα κόντεμα, κύριε Αντώνη, και το μουστάκι σας λίγο ψαλίδισμα. Πρέπει όμως να βιαστείτε».

Να βιαστεί για ποιο λόγο; Ο πατέρας μου κοίταξε τον κουρέα του με απορία.

«Τα Χριστούγεννα» –κι έσκυψε στο αυτί του πατέρα μου –«δεν πρέπει να σας βρουν εδώ στη γειτονιά».

Σε δυο βδομάδες είχαμε Χριστούγεννα –τα πρώτα ελεύθερα ύστερα από τέσσερα χρόνια γερμανικής κατοχής–, μα η ατμόσφαιρα στην πόλη ανάστατη. Από τις πρώτες κιόλας μέρες του Δεκέμβρη γίνονταν συγκεντρώσεις και αψιμαχίες ανάμεσα στις κυβερνητικές δυνάμεις και στον ξεσηκωμένο λαό. Οι διακοπές στο σχολείο φέτος άρχισαν πολύ νωρίτερα, κι εμείς τα

παιδιά χαιρόμασταν γι' αυτή την παρατεταμένη αργία. Από την άλλη, όμως, δεν υπήρχαν χριστουγεννιάτικα ψώνια και δώρα, βόλτες στα μαγαζιά, και το καθιερωμένο δέντρο, που τότε ήταν πολυτέλεια των καλών οικογενειών, παρέμενε στο πατάρι, να σκονίζεται μαζί με τα εορταστικά στολίδια του – κουκουνάρια, καμπανίτσες και χρυσοφτέρουγα αγγελάκια.

«Σας το λέω εμπιστευτικά» – και κάνοντας πλούσιο αφρό ο κουρέας άρχισε να ξυρίζει κόντρα τον πατέρα μου. «Όσο γρηγορότερα φύγετε, τόσο το καλύτερο».

Αυτοί όλοι οι κουρείς, σκεφτόμουν, με τη δικαιολογία ότι κρατούν ξυράφι, μπορούν με μια κίνηση να σου πάρουν το κεφάλι. Απορούσα, μάλιστα, πώς ο κουρέας της γειτονιάς δεν ήταν κι αυτός ΕΑΜίτης ή ΕΛΑΣίτης, που τόσα λέγονταν για την αγριότητά τους. Ή μήπως η προειδοποίησή του τον ενοχοποιούσε κι αυτόν; Όσο για μένα, δεν είχα λόγους ν' ανησυχώ ακόμα, τα δικά μου γένια ήταν μόλις ένα μελαχρινό χνούδι.

Εκείνο το απόγευμα του Δεκέμβρη ο πατέρας μου γύρισε από το κουρείο της γειτονιάς σκοτεινιασμένος. Κλείστηκαν με τη μάνα μου στο δωμάτιό τους και τους άκουγα να ψιθυρίζουν πίσω από την κλειστή πόρτα.

Βγαίνοντας ο πατέρας μου ανήγγειλε πως θα πήγαινε να περάσει μερικές μέρες στο Κολωνάκι, στο σπίτι ενός πελάτη του. Είχε, μέσα στην Κατοχή, ανοίξει ένα πρακτορείο λαχείων, στο οποίο το κύριο κέρδος ήταν η συναλλαγή με χρυσές λίρες, που τότε, με την ταλαιπωρημένη δραχμή, ήταν το μόνο νόμισμα με κά-

ποια αξία. Εκτός από εμπορευόμενους και ανθρώπους του χρήματος, είχε πελάτες και συγγραφείς. Τον Στράτη Μυριβήλη, που είχε μόλις γράψει τον *Βασίλη τον Αρβανίτη*, και τον Ηλία Βενέζη. Ο τελευταίος ήταν ανώτερο στέλεχος σε τράπεζα. Η λέξη «τράπεζα» δεν είχε ακόμα την καθολική ισχύ που έχει στη ζωή μας σήμερα, αφού υπήρχαν μόνο δύο ή τρεις τράπεζες, κι αυτές στο κέντρο της πόλης.

Η αναχώρηση του πατέρα μου για το Κολωνάκι, που στα μάτια μου φάνταζε τότε μυθική συνοικία, συνοδεύτηκε παράλληλα από την αναχώρηση του αδελφού μου, ο οποίος σπούδαζε πολιτικός μηχανικός στο Μετσόβιο. Πού πήγαινε ο Άρης, σε ποια συνοικία; Η απορία μου θα είχε μείνει απορία, αν από τα μισόλογα των δικών μου δεν είχα καταλάβει ότι ήταν γραμμένος σε κάποια οργάνωση και πως τα Χριστούγεννα θα τα περνούσε με τους συντρόφους του στο Θησείο. Αυτή κι αν ήταν μυθική συνοικία!

Όπως και στην Κατοχή, η μάνα μου έλαβε προληπτικά μέτρα. Εκτός από ταινίες που κόλλησε σταυρωτά στα τζάμια για να μη σπάνε, έκρυψε τα περιστροφά και τις χειροβομβίδες, που κουβαλούσε ο αδελφός μου ασυλλόγιστα στο σπίτι, μέσα στα τσουβάλια με τα όσπρια που είχε αποθηκεύσει στο κελάρι.

«Αυτό το παιδί θα μας τρελάνει», την άκουγα να λέει στον πατέρα μου.

Κι εκείνος σιγοντάριζε:

«Παίζει τη ζωή του κορόνα γράμματα. Εμείς τον στείλαμε να σπουδάσει, κι εκείνος κάνει κλεφτοπόλεμο».

Μόνη δικαιολογία στα μάτια τους ήταν το γεγονός ότι η οργάνωση στην οποία ήταν γραμμένος ο Άρης ανήκε στη Δεξιά και στόχο είχε τα «κομμούνια». Ακόμα δεν ήξεραν ότι πολλές από τις οργανώσεις αυτές συνεργάζονταν κρυφά ή ανοιχτά με τους Γερμανούς, σε κοινό αντικομμουνιστικό κινήγι. Όπως και να 'χε, εγώ ήμουν απασχολημένος με τα εξωσχολικά που διάβαζα μετά μανίας, και προς το παρόν έμενα αδιάφορος και αμέτοχος.

Τα εξωσχολικά αναγνώσματα φώλιαζαν στην καρδιά της μεγάλης δρύινης σκαλιστής βιβλιοθήκης στο χολ του σπιτιού. Ήταν χωρισμένη σε τρία φύλλα: το μεσαίο, σκεπαστό, έκρυβε επιμελώς χαρτιά του πατέρα μου, ενώ στα υπόλοιπα δύο βρίσκονταν τα βιβλία. Ακόμα βλέπω να γυαλίζουν προκλητικά η Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, η Μπριτάννικα, ο Βίος των Ζώων, καθώς και άφθονα λογοτεχνικά. Μέσα σ' αυτό τον παράδεισο του τυπωμένου χαρτιού –που η μυρωδιά του με μεθούσε– την προσοχή μου τραβούσαν ονόματα όπως ο Καζαντζάκης, ο Κνουτ Χάμσουν, ο Μπαλζάκ, ο Νίτσε. Υπήρχαν και άλλοι πολλοί, μα που με τον καιρό χάθηκαν μέσα στη σκόνη του χρόνου.

Οι μέρες περνούσαν. Τα νέα για τη μεγάλη παλλαϊκή συγκέντρωση και διαμαρτυρία στην πλατεία Συντάγματος που είχε αιματηρή κατάληξη κρατούσαν τον κόσμο μουδιασμένο. Την απατηλή ησυχία του σπιτιού διέκοπταν κάθε τόσο ο συριστικός ήχος από τις σφαίρες, το κροτάλισμα των πολυβόλων, καθώς και ο βαρύς κρότος που άφηναν πίσω τους οι όλμοι. Ήμουν ήδη εξοικειωμένος με τις βόμβες στη διάρκεια της Κατο-

χής, γι' αυτό και οι ήχοι αυτοί δεν μου έκαναν και τόση εντύπωση.

Γρήγορα όμως βρεθήκαμε στο κέντρο της διαμάχης. Ελεύθεροι σκοπευτές είχαν πιάσει τις ταράτσες στη γειτονιά. Από τη μεριά της Χέυδεν, όπου ήταν τα υπνοδωμάτια, είχαμε τους δεξιούς, ενώ από τη βορινή πλευρά στην τραπεζαρία –εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το κτίριο του ΟΤΕ– τους πολιτοφύλακες, δηλαδή την ομάδα κρούσεως του ΕΛΑΣ, τη σκληρή, όπως αποδείχτηκε, ΟΠΛΑ. Γι' αυτό κι εμείς είχαμε περιοριστεί στο τυφλό τμήμα του σπιτιού, στο χολ, που έβλεπε στον φωταγωγό, ο οποίος συνόρευε με τη διπλανή πολυκατοικία. Κοιμόμασταν, τρώγαμε και περνούσαμε τις μέρες μας εκεί. Το τηλέφωνο κομμένο, η μόνη επικοινωνία κάποια μηνύματα που έφταναν στο σπίτι διά της πλαγίας, όπως έλεγαν, οδού. Ποια οδός ήταν αυτή, άγνωστο. Για τον πατέρα μου, πάντως, μαθαίναμε πως ήταν ασφαλής στο Κολωνάκι, στο σπίτι του κυρίου Γαγάνη – έτσι λεγόταν ο πελάτης του. Όσο για τον Άρη, δεν είχαμε καθόλου νέα του.

«Ο Θεός να τον έχει καλά», ήταν η επωδός της μάνας μου.

Τη θυμάμαι σαν τώρα μπροστά στον καθρέφτη τής τουαλέτας της να βουρτσίζει τα υπέροχα μαύρα της μαλλιά, τα οποία διέκοπτε μια ασημένια τούφα στο κέντρο του κεφαλιού, που την είχε από δεκαοχτώ χρονώ κορίτσι. Αυτή ήταν και η γοητεία της. Όσο για μένα, καθόλου δεν μου κακοφαινόταν που είχα μείνει μό-

νος μαζί της και με τα βιβλία. Εκείνες τις πονηρές μέρες του Δεκέμβρη, που η προνοητικότητα των δικών μου δεν μας άφησε να πεινάσουμε –όπως δεν είχαμε πεινάσει και στην Κατοχή–, εγώ περνούσα τις ώρες μου με διάβασμα – μια τροφή που με άφηνε πάντα πεινασμένο. Με το ηλεκτρικό να κόβεται κάθε τρεις και λίγο, στο φως της λάμπας πετρελαίου διάβαζα το βιβλίο του Μαξίμ Γκόρκι *Στα ξένα χέρια* από τους δύο ωραίους πανόδετους τόμους της σπουδαίας προπολεμικής σειράς του Ελευθερουδάκη με τον γενικό τίτλο «Γράμματα-Επιστήμαι-Τέχναι», που ανήκαν κι αυτοί στη μεγάλη σκαλιστή βιβλιοθήκη του σπιτιού.

Και πόσα δεν μάθαινα από το βιβλίο αυτό. Όλους τους εξευτελισμούς που ο Ρώσος συγγραφέας και αγωνιστής πέρασε στην παιδική και εφηβική του ηλικία, όταν ήταν στη δούλεψη στυγνών αφεντικών, που τότε αφθονούσαν στη Ρωσία των τσάρων. Όλη η πλήξη, το αδιέξοδο, η αμάθεια του λαού αυτής της μεγάλης χώρας καθρεφτίζονταν μέσα στις σελίδες του. Παράλληλα με τη θλίψη και την απογοήτευση, υπήρχε το χιούμορ, το γέλιο, που ανάβλυζε αβίαστο, και οι σπαρταριστοί τύποι ανθρώπων. Μια πινακοθήκη της βασανισμένης ρωσικής ψυχής. Κι ακόμα, η ελπίδα για το μέλλον. Και να σκεφτεί κανείς ότι ο συγγραφέας αυτός ζούσε μέχρι το 1936, όταν ήμουν πέντε χρονώ, και ότι ο Έλληνας εκδότης το είχε κυκλοφορήσει ήδη από το 1930. Αυτό σημαίνει πραγματική διάδοση ενός σημαντικού έργου – και όχι η εκ των ενόντων μετάφραση του παραμικρού βιβλίου που έχει κάνει μια κάποια επιτυχία στο εξωτερικό, όπως γίνεται στις μέρες μας.

Υποτίθεται ότι τα πράγματα στη Σοβιετική Ένωση είχαν αλλάξει από την εποχή των τσάρων και ότι ο Στάλιν ήταν ο μεγάλος ηγέτης που είχε απωθήσει τους Γερμανούς στο Στάλινγκραντ. Οι ΕΑΜίτες και οι ΕΛΑΣίτες εδώ στην πατρίδα μου τον είχαν στο εικονοστάσι αντί για την Παναγιά και τον Χριστό. Άραγε, όμως, γιατί πολλοί στην Ελλάδα –ανάμεσα σ' αυτούς και οι δικοί μου– δεν ήθελαν να βλέπουν τους «κόκκινους» ούτε ζωγραφιστούς; Εξάλλου, σε λίγες μέρες το μεγάλο αφεντικό των Συμμάχων, ο θρυλικός Ουίνστον Τσώρτσιλ, ο «πατέρας της νίκης», όπως τον αποκαλούσαν, θα ερχόταν με μυστική αποστολή στην Ελλάδα. Θα κυκλοφορούσε στην Αθήνα με τανκς για να επιβάλει την τάξη και να εξασφαλίσει ότι η Ελλάδα θα παρέμενε στο στρατόπεδο της Δύσης. Η μοιρασιά είχε γίνει στη Μόσχα, κι εμείς βρισκόμασταν στη δικαιοδοσία των Εγγλέζων, όπως αργότερα περάσαμε στους Αμερικανούς.

Η σημαδιακή μέρα, 24 Δεκεμβρίου, ξημέρωσε συννεφιασμένη. Ήδη το κρύο μας ανάγκαζε να κουκουλωνόμαστε στα κρεβάτια μας και να καίμε σόμπες. Μα εκείνη η συννεφιά προμήνυε χιόνι. Και όχι μόνο. Το ημερολόγιο έδειχνε «Ευγενίας οσιομάρτυρος» και η μάνα μου είχε την ονομαστική της εορτή. Όμως τότε, το 1944, δεν ήταν δυνατόν να της κάνουμε δώρα. Οι άλλοι έλειπαν, κι εγώ ήμουν προφητικά βυθισμένος στα Ξένα Χέρια. Θα πρέπει να ήταν μεσημέρι, ο κούκος στο μεγάλο ξύλινο ρολόι του τοίχου ήταν έτοιμος να βγει από το πορτάκι του και να το διαλαλήσει δώδεκα φορές, όταν ο παρατεταμένος ήχος του κουδουνιού τής

εξώπορτας μας πάγωσε. Ποιος μπορούσε να 'ναι; Το κουδούνισμα έγινε τώρα χτυπήματα στο ξύλο της πόρτας. Βαριά και σκληρά.

«Μην ανοίξεις», μου είπε η μάνα μου μ' ένα κακό προαίσθημα στη φωνή.

Κι όπως τα χτυπήματα δυνάμωναν, πήγε η ίδια κι άνοιξε με προφύλαξη πρώτα το μικρό τζαμάκι της εξώπορτας κι ύστερα την ίδια την πόρτα.

«Είμαστε από την πολιτοφυλακή της γειτονιάς», είπε ένας νεαρός ένστολος με γένια και μπότες, οπλισμένος ως τα μπούνια. Πίσω του ακολουθούσε ένας άλλος νεαρός, στο ίδιο στιλ και αυτός.

«Ο άντρας σου πού βρίσκεται;» τη ρώτησε στον ενικό ο δεύτερος, που ήταν κοντύτερος από τον πρώτο.

«Λείπει», είπε η μητέρα μου. «Λείπει ταξίδι».

«Ετούτος είναι γιος σου;» – μ' έδειξε με το κεφάλι.

«Γιος μου» – και πέρασε το χέρι της από τους ώμους μου, ίσως για να σταματήσει μια τρεμούλα που είχε αρχίσει να με πιάνει.

«Κι ο άλλος γιος σου, ο μεγάλος;» ρώτησε ο ψηλός. Φαίνονταν πληροφορημένοι στην εντέλεια.

«Λείπει».

«Ταξίδι κι αυτός;»

Με το ένα μάτι κοιτούσε εμάς και με το άλλο τη σκαλιστή βιβλιοθήκη.

Λες να 'θελε να διαβάσει κι αυτός Μαξίμ Γκόρκι; Αμφιβάλλω αν είχε ακουστά έστω και τ' όνομά του.

«Πώς ανοίγει αυτό εδώ;» συνέχισε τις ερωτήσεις ο ψηλός κι έδειξε το μεσαίο σκεπαστό φύλλο.

«Δεν έχουμε τα κλειδιά», είπε η μάνα μου και μου

έσφιξε συνθηματικά το χέρι. Ήξερα πως μέσα εκεί ο πατέρας μου μαζί με τα χαρτιά φύλαγε τα τιμαλφή και τις χρυσές λίρες.

Τότε ο ψηλός πολιτοφύλακας κατάφερε με το κοντάκι του όπλου του μια δυνατή σπρωξιά στο ξύλο. Χτύπησε κι άλλη μια ο κοντός για να μην υπολείπεται από τον σύντροφό του.

«Μην το σπάσετε!» είπε η μάνα μου. «Αφήστε, θα ψάξω να σας το ανοίξω εγώ».

Μα το βαρύ μεσαίο φύλλο είχε ήδη υποχωρήσει.

Θυμάμαι ακόμα τον τρόπο με τον οποίο οι δυο τους επέπεσαν σαν τα γερμανικά Στούκας της Κατοχής πάνω στο περιεχόμενο. Χαρτιά, φωτογραφίες και αλυσιδίτσες ουδόλως φάνηκαν να τους ενδιαφέρουν. Αντίθετα, όλη τους η προσοχή στράφηκε στα μασούρια με τις λίρες, όπως τις τύλιγαν στο γραφείο του πατέρα μου μέσα σε χαρτάκια από τα μπορντερό. Με το νύχι του μικρού του δάχτυλου, που ήταν μακρύ και μυτερό σαν κοπίδι, ο κοντός έσκιζε το χαρτί. Οι λίρες λαμπύρισαν μέσα στο σκοτεινό χολ, που το φώτιζε μόνο μια λάμπα πετρελαίου. Λαμπύριζαν και τα μάτια των εισβολέων στη θέα του χρυσού.

Έψαξαν λίγο και το υπόλοιπο σπίτι, μα δεν επέμειναν πολύ. Ο ψηλός είπε μόνο:

«Έτοιμαστέτε για μια μικρή ανάκριση στο αστυνομικό τμήμα».

«Το παιδί τι το θέλετε;» ρώτησε η μάνα μου.

«Να έρθει κι αυτό», είπε ο άλλος χωρίς να με κοιτά. Δεν ήξερα αν με λυπόταν ή αν ζήλευε που ζούσα σ' ένα σπίτι με τόσα βιβλία, παιχνίδια και λίρες χρυσές.

«Πάρτε μαζί σας και καμιά κουβέρτα», είπε ο ψηλός.

«Κουβέρτα γιατί;» – είδα την απορία στα μάτια της μάνας μου.

Υπακούσαμε και χωρίς άλλες διατυπώσεις κατεβήκαμε τα σκαλιά της πολυκατοικίας. Εγώ με το παλτουδάκι με το οποίο πήγαινα σχολείο, εκείνη μ' ένα πανωφόρι, όχι πάντως το καλό της. Ακολουθήσαμε τους δύο ένστολους, που δεν πρέπει να ήταν μεγαλύτεροι από τον αδελφό μου – γύρω στα είκοσι. Άγριοι στην όψη, με γένια και ακούρευτα μαλλιά που τους σκίαζαν τα μάτια. Άραγε, τι καθρέφτιζαν; Αδιαφορία; Μίσος; Ή μήπως συμπόνια, μιας και είχαν να κάνουν με γυναικόπαιδα;

Το αστυνομικό τμήμα δεν ήταν μακριά. Προχωρούσαμε με κανονικό βήμα. Το κρύο τσουχτερό.

Με έκπληξη είδα στο τμήμα αντί για αστυφύλακες και πάλι πολιτοφύλακες, νέα παιδιά, τα περισσότερα με γένια και μουστάκια, σαν να είχαν συμφωνήσει να απέχουν από τον κουρέα, που τους είχε προδώσει. Ωριμος άντρας υπήρχε ένας γύρω στα σαράντα. Αφού περιμέναμε ξεπαγιάζοντας στους διαδρόμους, μας οδήγησε στο γραφείο του, που κάποτε θα πρέπει να ήταν γραφείο του αρχιφύλακα. Αυτός ύστερα από δυο τρεις –τυπικές όπως μου φάνηκαν– ερωτήσεις μας ανακώωωσε ότι το ίδιο βράδυ θα μας μετέφεραν στο Περιστερι, στο αρμόδιο εκεί τμήμα.

Είναι ζήτημα αν είχα ξανακούσει το όνομα αυτής της συνοικίας, κι η μητέρα μου φάνηκε το ίδιο ανίδεη όσο κι εγώ.

«Γιατί εκεί, κύριε;» ρώτησε.

«Δεν είμαι κύριος», είπε ο σαραντάρης. «Συντρόφους μας φωνάζουν».

Προσπαθούσε να μην είναι απότομος, χωρίς να το καταφέρνει. Μελαγχολικός του φάνηκε. Ίσως αυτός να είχε προλάβει να μάθει τρόπους στη ζωή του και τώρα οι άλλοι προσπαθούσαν να τον ξεμάθουν. Μιλούσε στη μητέρα του στον πληθυντικό και της συνέστησε να πά-
ρουμε μαζί μας κουβέρτες.

«Κουβέρτες έχουμε. Όμως γιατί;»

Με αυτό το ερώτημα να πλανάται στην ατμόσφαι-
ρα και με άλλα πολλά ακόμα αδιευκρίνιστα, κι αφού
μας άφησαν να περιμένουμε κι άλλο –είχε αρχίσει να
βραδιάζει πια–, μας φόρτωσαν σαν υποψήφια σφάγια
σ' ένα μικρό φορτηγό.

Θα πρέπει να ήμασταν καμιά τριανταριά όσοι είχα-
με κληθεί «για μια μικρή ανάκριση», κι η μητέρα μου
ψιθύριζε κάτι που δεν καταλάβαινα στις άλλες κυρίες
που φαίνονταν ν' ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη μ'
εμάς. Παρ' όλο που ήταν πρόχειρα ντυμένες και κου-
κουλωμένες με μαντίλες και κασκόλ, ήταν φανερό ότι
δεν ανήκαν στα «συντρόφια». Άρα, σκέφτηκα, δεν ήμα-
σταν οι μόνοι που η τσιμπίδα του Κόμματος μας είχε
γραπώσει. Αυτό δεν ξέρω αν με καθησύχαζε ή αν μ'
έκανε ν' ανησυχώ περισσότερο.

Μέσα στο μικρό φορτηγό ήμασταν πολλοί και ο αέ-
ρας λίγος. Από στιγμή σε στιγμή ένιωθα πως θα λιπο-
θυμούσα από την κλεισούρα, τη ζέστη, τα ανθρώπινα
χνότα και το στρίμωγμα. Ήμουν το μοναδικό παιδί και
μετά βίας έφτανα ως τη μέση των μεγάλων. Σαν να

βρισκόμουν σ' ένα πηγάδι. Η ώρα περνούσε, μα το φορτηγάκι δεν έλεγε να ξεκινήσει. Κάποιος προσπάθησε να βάλει μπρος, μα, φαίνεται, η μηχανή δεν υπάκουε ή δεν υπήρχε αρκετό καύσιμο να την τροφοδοτήσει. Σιγόκλαιγα, κι η μάνα μου, που με κρατούσε από τους ώμους, τότε τότε έσκυβε στο μέρος μου να μου δώσει κουράγιο. Η ίδια φαινόταν να μην έχει πολύ.

Ύστερα από κάποια ώρα που μου φάνηκε αιώνας, μας βγάλανε από το φορτηγό και μας διέταξαν να στοιχηθούμε. Θα πηγαίναμε με τα πόδια στο Περιστέρι. Κι ας έκανε κρύο, εγώ ένιωθα τον αέρα να με δροσίζει και να με ζωογονεί.

Στον ουρανό είχε ανατείλει ένα φεγγάρι σαν καρβέλι που του είχαν δώσει μια δαγκωνιά και πήγαινε κι αυτό μαζί μας, όπου πηγαίναμε κι εμείς. Στο άγνωστο. Προχωρούσαμε με βήμα κανονικό και δίπλα μας, από αριστερά και δεξιά, πήγαιναν τα παλικάρια που μας επέβλεπαν. Πότε πότε, όταν μιλούσαμε, έμπηγαν μια γκαρίλα, μα έπειτα λούφαζαν κι αυτοί. Κάθε τόσο άναβαν τσιγάρο, αμέτρητα τσιγάρα. Σκοτάδι, κι έβλεπα τις καύτρες τους να φτιάχνουν ένα τείχος γύρω μας, σαν φωτιές που θα μας προφύλαγαν από τα άγρια θηρία. Ποια να ήταν τάχα αυτά τα άγρια θηρία; Μήπως οι ίδιοι αυτοί, οι φύλακες άγγελοί μας; Κάπου κάπου έσκαγε μακριά κάποιος όλμος και ο ορίζοντας στιγμιαία φωτιζόταν σαν αποτυχημένο πυροτέχνημα σε νύχτα ματαιωμένης γιορτής. Τυλιγμένοι στις κουβέρτες μας και με τη μάνα μου να ψάχνει κάθε τόσο μες στο

σκοτάδι να βρει το χέρι μου, πορευτήκαμε μέσα στην παγωνιά της παραμονής των Χριστουγέννων, που άλλοτε σπίτι μας ήταν γεμάτη φως, καλά ρούχα και φαγητά.

Κάποτε φτάσαμε σ' έναν ανοιχτό, περιφραγμένο χώρο, που, όπως μάθαμε, τα καλοκαίρια λειτουργούσε ως θερινό σινεμά. Φοίβος λεγόταν. Εκεί κατασκηνώσαμε πρόχειρα ο ένας όμηρος πάνω στον άλλο –γιατί όμηροι ήμασταν πια– για να ζεσταινόμαστε και να παίρνουμε θάρρος. Η νύχτα πέρασε όπως όπως. Κοιμήθηκα με προσκεφάλι τα γόνατα της μάνας μου, που την ένιωθα μες στον ύπνο της να τινάζεται.

Η αυγή μας βρήκε ξαγρυπνισμένους, με άσπρα πρόσωπα, μέσα στο σινεμά. Αυτή τη φορά το έργο ήμασταν εμείς. Εκ περιτροπής τέσσερις άντρες εναλλάσσονταν στα τέσσερα άκρα, με τα τουφέκια τους και ζωσμένοι φισεκλίκια. Πότε πότε έφταναν κάποιοι μυστήριοι με πολιτικά, μιλούσαν μαζί τους κι έφευγαν.

«Δεν μπορεί, θα μας αφήσουν», επέμενε μια φιλόσθενη, κάτωχρη κυρία, με όλες τις πούδρες και τα κραγιόν της φευγάτα.

«Μπα, μην ελπίζετε...» είπε ένας κύριος αξύριστος, με τις άσπρες τρίχες του σε πλήρη ανθοφορία – αυτός δεν θα είχε προλάβει τον κουρέα του πατέρα μου. «Κάπου αλλού μας πάνε».

Ακόμα δεν ξέραμε ότι κάποιους από τους ομήρους τους πήγαιναν μακριά στα βουνά, στα Κρώρα, κι εκεί τους εκτελούσαν.

Μας έβαλαν πάλι στη σειρά για να μας μεταφέρουν. Πού θα μας πήγαιναν; Η αγωνία στα πρόσωπά μας.

Ανήμερα Χριστούγεννα και κανείς μας να μην έχει όρεξη να ευχηθεί χρόνια πολλά. Ο Χριστούλης αργούσε να γεννηθεί για μας.

Μας οδήγησαν σ' ένα μεγάλο σκοτεινό υπόγειο, κοντά στον κινηματογράφο, που θα πρέπει να ήταν ταβέρνα ή χώρος αποθήκευσης. Το μόνο καλό, ότι δεν ήμασταν εκτεθειμένοι στο ύπαιθρο. Υπήρχαν μεγάλα αραχνιασμένα βαρέλια, καρέκλες σπασμένες και σωριασμένες η μια πάνω στην άλλη και κάποια εργαλεία μαστορικής, που στα μάτια μου φάνταζαν όργανα βασανισμού. Μπορεί να μην είχα ζήσει τέτοιες καταστάσεις, μα το μυαλό μου ήταν γεμάτο ιστορίες τύπου Μιχαήλ Στρογκώφ.

Θα ήταν μεσημέρι πια όταν άρχισε μια επίθεση που κράτησε κοντά δυο ώρες. Ακούγαμε οπλοπολυβόλα ν' αλυχτάνε σαν άγρια σκυλιά, καθώς και τον βαρύ, κούφιο ήχο από τους όλμους που έπεφταν και μες στη σκοτεινιά φωταγωγούσαν τον τόπο σαν ιπτάμενα χριστουγεννιάτικα δέντρα. Σαν έπαψε το κακό, οι πόρτες άνοιξαν κι άρχισε να καταφθάνει ένα λεφούσι. Έμπαιναν παραπατώντας και σκοντάφτοντας ο ένας πάνω στον άλλο. Όμηροι όπως κι εμείς. «Πού θα χωρέσουν όλοι αυτοί;» ακούστηκε μια πρώτη διαμαρτυρία. «Πάνω μας θα κοιμηθούνε;» βόγκηξε μια λεπταίσθητη κυρία, η μόνη με την οποία η μάνα μου ανοιγόταν. «Σωπάτε!» επενέβη ένας κακομούτσουνος μα πονόψυχος κύριος. «Δεν βλέπετε σε τι κατάσταση είναι οι άνθρωποι;» Πράγματι, οι νεοφερμένοι ήταν σε κακό χάλι, άλλοι πληγωμέ-

νοι, με πρόχειρους επιδέσμους, άλλοι με πρόσωπα γεμάτα εγκαύματα. Μερικοί στέναζαν κι άλλοι έτρεμαν σύγκορμοι από τρομάρα. Γρήγορα μάθαμε τα νέα. Οι άνθρωποι αυτοί ερχόντουσαν από τον κινηματογράφο Φοίβο, εκεί όπου είχαμε κατασκηνώσει την προηγούμενη νύχτα. Στη διάρκεια της μέρας είχε γίνει επίθεση με όλμους, και άλλοι σκοτώθηκαν επιτόπου, άλλοι τραυματίστηκαν ή έπαθαν εγκαύματα.

«Φτηνά τη γλιτώσαμε», είπε ένας αδύνατος πενηντάρης. «Αν μας είχαν κρατήσει εκεί, τώρα θα ήμασταν ή μακαρίτες ή στα χάλια ετούτων εδώ» – κι έδειχνε τη φουρνιά που μας είχε έρθει.

«Ποιος ρίχνει τους όλμους;» ρώτησα τη μητέρα μου.

«Τους ρίχνουν οι Εγγλέζοι για να σκοτώσουν τους ΕΛΑΣίτες», εξήγησε με χαμηλή φωνή ένας κύριος με σακούλες στα μάτια, τυλιγμένος σ' ένα ξεφτισμένο παλτό, με γύρω στον λαιμό περασμένο ένα πανάκριβο φουλάρι. «Μα φαίνεται το μόνο που κατορθώνουν είναι να χτυπάνε εμάς, τα αθώα θύματα».

Πόσο αθώα θύματα ήμασταν; Γιατί υπήρχε αυτή η λύσσα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις; Τι είχαν κάνει οι δεξιοί, οι εθνικόφρονες όπως τους λέγανε τότε, ώστε να εξοργίσουν αυτά τα παιδιά του λαού, που είχαν αφήσει τις οικοδομές, το επάγγελμα του μαραγκού ή του υδραυλικού για να ντυθούνε με φισεκλίκια και χειροβομβίδες τύπου Μπερέττα – κληρονομιά των Ιταλών; Θα πρέπει τ' αφεντικά τους να τους είχαν φερθεί αυταρχικά και να 'ταν κακοπληρωτές για ν' αναγκάσουν αυτά τα παλικάρια να φύγουνε από τις δουλειές τους και να γίνουν μαχητές. Από τη θέση του υπηρέτη και

του μουζίκου να γίνουν μπολσεβίκοι. Το βιβλίο του Γκόρκι, που το διάβασμά του είχε διακόψει η είσοδος των ομοϊδεατών του Ρώσου συγγραφέα, ήταν ακόμα νωπό.

Μήπως σ' αυτό δεν περιέγραφε την ταπείνωση των ανθρώπων από την αστική τάξη και την αριστοκρατία; Μα εμείς, σκεφτόμουν, δεν έχουμε αριστοκρατία, κι όπως διάβαζα στα βιβλία, η αστική μας τάξη μαϊμούδιζε φερσίματα φερμένα από την Εσπερία. Μα τότε τι έφταιγε; Είχα ακούσει ότι κάποιες δεξιές οργανώσεις, που, υποτίθεται, αριθμούσαν μορφωμένους και νομιμόφρονες, είχαν συνεργαστεί με τους Γερμανούς. «Γιατί το έκαναν αυτό;» είχα ρωτήσει κάποιον μεγάλο που ήξερε απ' αυτά. «Για να πολεμήσουν κι οι δυο μαζί τούς κομμουνιστές», μου είχε απαντήσει. Μα μήπως κι ο Γκόρκι δεν ήταν κομμουνιστής; Μα ήταν πατριώτης! Άραγε, τι ήταν τα παλικάρια του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ; Άξεστοι; Δολοφόνοι; Αγωνιστές; Τι απ' όλα;

Ήταν νύχτα των Χριστουγέννων στο υπόγειο, χωρίς τη λατέρνα του Βάρναλη να στριγγλίζει, μα με άλλες στριγγλιές και γλέντια.

Μόλις θα είχαμε κουρνιαστεί για ύπνο, όταν άρχισε το μεγάλο γλέντι. Κάποιος από τους φρουρούς μας έπαιζε ένα όργανο που πρώτη φορά έβλεπα. Κάτι σαν μικρό μαντολίνο, που, όπως έμαθα αργότερα, ονομαζόταν μπουζούκι. Ένα όργανο αγνοημένο και περιφρονημένο από την καλή κοινωνία.

Με τους ήχους του μπουζουκιού, λοιπόν, και με μια φωνή βαριά, ρεμπέτικη, που έβγαινε από τα σπλάχνα ενός αμούστακου σχεδόν αγοριού, οι φρουροί μας γιόρ-

ταζαν τη γέννηση του Χριστούλη. Μουσική την οποία, θρεμμένος από τα μικράτα μου με Γιόχαν Στράους, Βάγκνερ και τη φωνή της Βέμπο και της Δανάης, δεν είχα ξανακούσει. Τα λόγια που μιλούσαν για φτώχεια, λευτεριά, νταλγκάδες και χασίσια πλημμύριζαν το υπόγειο της ομηρίας μας. Τα πρόσωπά τους φλογισμένα από το κρασί, που πηγαينوερχόταν στα χέρια τους σε μια μεγάλη ψάθινη νταμιτζάνα, οι φωνές τους μερακλωμένες, το σώμα τους σε διαρκή ένταση, είτε έπαιζαν και τραγουδούσαν είτε σηκώνονταν να χορέψουν. Στο γλέντι συμμετείχαν και γυναίκες. Κάτι κοπελάρες με τεράστια μάτια και πυκνά μαύρα μαλλιά σαν τζίβα, που κι εκείνες έμπαιναν η μία μετά την άλλη στον χορό. Δεν ήταν, βέβαια, βαλς, τανγκό, και άλλα ευρωπαϊκά αυτά που χόρευαν, μα ούτε και παραδοσιακά δημοτικά. Έσκυβαν το κεφάλι σαν να παρατηρούσαν κάτι που τους είχε πέσει χάμω, τέντωναν τα χέρια σε έκταση, ζυγιάζονταν, κι έπειτα τίναζαν το κεφάλι πίσω, αφήνοντας να τους ξεφύγουν πολεμικές ιαχές. Θα πρέπει να είχαν πιει πολύ και καπνίσει Κύριος οίδε πόσα και τι τσιγάρα. Οι άντρες στριφογύριζαν σαν μαινόμενοι δερβίσηδες κι οι γυναίκες έμοιαζαν βγαλμένες από τον χορό των Μαινάδων στις Βάχχες. Παρ' όλη την κούρασή μου παρακολουθούσα έκθαμβος. Τίποτε δεν θύμιζε τα πάρτι του αδελφού μου, ο οποίος με περνούσε εφτάμισι χρόνια. Τ' αγόρια σ' αυτά φορούσαν γραβάτες και τα μαλλιά τους, που τα ίσιωναν με ειδικά φιλέ, λαμποκοπούσαν από την μπριγιαντίνη. Χόρευαν τσικ-του-τσικ με τις κοπέλες, έπιναν βερμούτ κι ήταν μειλίχιοι και ευγενικοί. Μα ούτε

και θύμιζε τα οικογενειακά γλέντια στα οποία όλοι χόρευαν συρτούς, καλαματιανούς κι έλεγαν τραγούδια των παππούδων τους. Ετούτους εδώ δεν μπορούσες να τους κατατάξεις. Ανεπιτήδευτοι, με μια άγρια ομορφιά και λάμψη. Οι χοροί και τα τραγούδια τους είχαν κάτι πρωτόγονο και, όταν δεν ήταν ξέφρενοι, είχαν ένα βαθύ παράπονο, κάτι σαν πνιγμένη κραυγή, λες κι ήθελαν να πετάξουν μακριά οικογένειες, αξίες, κοινωνίες, και άλλα τέτοια.

Θα πρέπει να 'ταν κάπου τρεις τα ξημερώματα όταν το γλέντι καταλάγιασε. Η μητέρα μου λαγοκοιμόταν, τυλιγμένη στην κουβέρτα της, και οι άλλοι, αποκαμωμένοι, είχαν πέσει σ' έναν ανήσυχο λήθαργο, γεμάτο εφιάλτες. Ξαγρυπνούσα, ανίκανος να πιστέψω όσα είχαν ξετυλιχτεί μπρος στα παιδικά μου μάτια.

«Έ συ, μικρέ, εσένα λέω», με τίναξε πάνω η φωνή ενός από τους φρουρούς μας. «Δεν κοιμάσαι;»

Θα πρέπει να ήταν κι αυτός στην ηλικία του αδελφού μου, μόνο που είχε μουστάκι, γένια κι ήταν πολύ γεροδεμένος. Τα μάτια του κατακόκκινα, γυάλιζαν από το ξενύχτι και το κρασί.

«Άντε», μου είπε και βρόντηξε χάμω το τουφέκι του, «σε λίγο ξημερώνει».

«Εσείς δεν θα κοιμηθείτε, σύντροφε;» βρήκα το θάρρος να τον ρωτήσω.

Γέλασε.

«Εμείς είμαστε του καθήκοντος» – και ξαναβρόντηξε το τουφέκι χάμω. «Τρόμαξες, πιτσιρίκο; Έλα» – κι άπλωσε το χέρι του να μου χαϊδέψει τα μαλλιά.

Τι γύρευα δεκατριώ χρονώ παιδί σ' ετούτη εδώ τη

σύναξη; Ποιος θα το πίστευε αν μου το έλεγαν πριν από λίγες μέρες.

Την άλλη μέρα το πρωί, δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, μας έφεραν φασόλια, ψωμί και τυρί. Έφαγα με τέτοια όρεξη, που έκανα τη μάνα μου ν' απορήσει. Ήξερε πόσο μίζερος ήμουν με το φαγητό. Η μέρα κύλησε μουντή, με το πηγαινέλα των φρουρών μας και κάτι τύπους με πολιτικά και χωστές ρεπούμπλικες οι οποίοι μπαινόβγαιναν, συζητούσαν με τους ένστολους κι έφευγαν. Ποια μπορούσε να ήταν η μοίρα μας; Άκουγα τους μεγάλους γύρω μου να συζητούν με χαμηλή φωνή και να συνεννοούνται με τα μάτια. Ζούσαμε σ' ένα μυθιστόρημα άγνωστου συγγραφέα και δεν ξέραμε την κατάληξή του. Η νύχτα που ακολούθησε κύλησε ήσυχη. Θα πρέπει τα συντρόφια να είχαν γίνει πτώματα μετά το ξεφάντωμα της προηγούμενης. Από έναν φεγγίτη ψηλά έμπαινε το φως του φεγγαριού και μας πάγωνε.

Την άλλη μέρα ο ήλιος, που είχε να φανεί μέρες, ζέστανε κάπως μαζί με τα κόκαλα και τις καρδιές μας. Μας μάζεψαν έξω από το υπόγειο σ' ένα προαύλιο κι εκεί άρχισε η ανάκριση που μας είχαν υποσχεθεί. Αυτή που είτε θα μας αθώωνε είτε θα μας καταδίκαιζε οριστικά.

Στη μάνα μου έκαναν μετρημένες ερωτήσεις για την οικογένεια και την οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόμασταν. Αυτή κυρίως τους ενδιέφερε. Ρωτούσε ένας τριανταπεντάρης αξύριστος, μισά ντυμένος πολιτικά και μισά με στολή αντάρτη, καθισμένος πίσω από ένα κουτσό τραπέζι. Δίπλα του καθόταν ένας

σαραντάρης με γυαλιά, μαύρο παλτό και ύφος ινστρούχτορα που, χωρίς να μιλά, κάπνιζε μέχρι να του καούν τα δάχτυλα.

«Και δεν μου λες, μικρέ, τι εφημερίδες διαβάζετε στο σπίτι σας;» με ρώτησε ο αξύριστος.

Χωρίς να τα χάσω, του είπα:

«*Ριζοσπάστη* και *Ελεύθερη Ελλάδα*».

Ήταν τα δύο κομμουνιστικά ημερήσια φύλλα. Φαντάσου να του έλεγα ότι παίρναμε *Καθημερινή*, *Έθνος* και ιδίως *Εστία*, που ο πατέρας μου αγόραζε απαρεγκλίτως κάθε μεσημέρι από το περίπτερο της πλατείας. Ήταν η *Εστία*, και εξακολουθεί να είναι, ένα γεροντίστικο και συντηρητικό φύλλο, μολονότι γραμμένο σε άψογα ελληνικά.

«Α, ώστε έτσι! *Ριζοσπάστη*... Και τι γράφει ο *Ριζοσπάστης*;» με ρώτησε επιθετικά. «Ξέρεις;»

Δεν ήξερα πολλά, μα του είπα πως συνεργάζονταν με την εφημερίδα προσωπικότητες σαν τον Ρίτσο και τον Βάρναλη.

Ο άνθρωπος που με ρωτούσε γύρισε να κοιτάξει ερωτηματικά αυτόν με το μαύρο παλτό και τα γυαλιά που καθόταν δίπλα του αμίλητος. Ποιοι είναι αυτοί; Ο ινστρούχτορας έσκυψε και κάτι του είπε χαμηλόφωνα, οπότε ο αξύριστος στράφηκε πάλι σ' εμένα:

«Και θες να γυρίσεις σπίτι σου;».

«Εσείς δεν θα θέλατε στη θέση μου;»

Έβηξε και πέρασε τα δάχτυλά του μέσα στα γένια του.

«Ο επόμενος» – και στράφηκε στη λεπτοκαμωμένη κυρία με την οποία η μάνα μου είχε πιάσει φιλίες.

Το πρωινό κύλησε με την ανάκριση. Παρατηρούσα ότι άλλους τους έβαζαν δεξιά κι άλλους τους χώριζαν αριστερά. Δεν ξέρω αν αυτή η διάταξη ήταν συμβολική, σύμφωνα με τα φρονήματά μας, πάντως κατά το μεσημέρι κάποιος ήρθε και μίλησε στη μάνα μου.

«Σε θέλουν μέσα, κυρία».

«Μέσα» ήταν ένα υποτυπώδες καμαράκι στην άκρη της αυλής που χώραγε ίσα ένα γραφειάκι, σαραβαλιασμένο κι αυτό, κι εκείνον τον σαραντάρη με το ύφος ινστρούχτορα που φαινόταν να ξέρει από Βάρναλη και Ρίτσο.

Κράτησαν τη μάνα μου εκεί κάνα τέταρτο που μου φάνηκε αιώνας. Καθώς την είδα να βγαίνει στο φως της μέρας, έδειχνε κουρασμένη και τρομαγμένη. Τα χρόνια είχαν αρχίσει να βαραίνουν πάνω της. Μα ήταν χαμογελαστή.

Με πήρε παράμερα και ψιθυριστά μου είπε ότι ο πατέρας μου φρόντισε για μας μέσω κάποιου προσώπου και ότι πληρώνοντας θα μας άφηναν ελεύθερους. Πρώτα εμένα κι έπειτα εκείνη.

«Μόνο που δεν πρέπει να μαθευτεί», μου τόνισε.

Το γιατί δεν έπρεπε να μαθευτεί το μάντευα, δεν καταλάβαινα όμως γιατί θα άφηναν πρώτο εμένα.

Με κοίταξε με τη συνηθισμένη στοργική ματιά της.

«Γιατί είσαι παιδί», απάντησε στη βουβή ερώτησή μου. «Μπορείς να γυρίσεις πίσω μόνος σου, δεν φοβάσαι;» με ρώτησε.

«Όχι, δεν φοβάμαι», είπα. «Φοβάμαι που σ' αφήνω μόνη».

Μια ρυτίδα χάραζε το μέτωπό της ανάμεσα στα μά-

τια που δεν την είχα ξαναδεί. Πολλά δεν είχα ξαναδεί τις μέρες εκείνες. Η νύχτα πέρασε ανήσυχη. Ακούγονταν πυροβολισμοί και οι όλμοι πέφτανε σαν κουφέτα σε γάμο.

Για να κάνουμε την ανάγκη μας παίρναμε ειδική άδεια και βγαίναμε στο προαύλιο. Θυμάμαι τη μάνα μου καθισμένη ανακούρκουδα –κάτι που πάλι δεν είχα ξαναδεί– κάτω από το βλέμμα του φρουρού, που δυο βήματα παραπέρα βημάτιζε πάνω κάτω, κάνοντας χρας χρουτς με τ' άρβυλά του. Η νύχτα μαύρη και παγερή. Τα βουνά γύρω άσπρα. Θυμάμαι ακόμα το φεγγάρι. Είχε μεγαλώσει και στρογγυλέψει, κι αντί να φωτίζει κάποια ειδυλλιακή σκηνή, έδειχνε τους πισινούς μας.

Θα πρέπει να ήταν η πέμπτη ή έκτη μέρα της ομηρίας μας. Μετά το πρωινό συσσίτιο με πληροφόρησαν ότι θα έφευγα σε λίγη ώρα. Το ίδιο βίαια όπως με είχαν συλλάβει, το ίδιο απότομα με άφηναν να φύγω. Μαζί μου θα ερχόταν και μια κυρία ξερακιανή, που η ομηρία την είχε κάνει ακόμα πιο πετσί και κόκαλο. Τη φανταζόμουν με βραδινή τουαλέτα και μπιζού, κάπως σαν κόμησσα εκ Ρωσίας που οι μπολσεβίκοι είχαν εξορίσει. Κυρία Καντόρου, θυμάμαι ακόμα τ' όνομά της. Ο άντρας της είχε γραφείο στην οδό Πεσμαζόγλου, δίπλα ακριβώς από το γραφείο του πατέρα μου. Μ' αυτή την κυρία, που δεν είχα ξαναδεί και που έκτοτε ούτε την ξανάδα, κάναμε την ηρωική μας έξοδο. Η μάνα μου με φίλησε και κράτησε το κεφάλι μου ανάμεσα στα χέρια της:

«Να προσέχεις».

Το αίσθημα της ελευθερίας, όταν το έχεις στερηθεί,

είναι κάτι που δεν περιγράφεται. Ήταν σαν να 'χα πει κι εγώ κρασί από εκείνο που έπιναν οι δεσμοφύλακές μου το βράδυ των Χριστουγέννων. Προχωρούσα στον δρόμο χωρίς φρουρούς και δεν το πίστευα.

Παράξενο. Εγώ, που δεν μου επέτρεπαν να διασχίζω την Πατησίων μόνος για να φτάσω σε απόσταση αναπνοής από τη Χέυδεν στη Μαυρομματαίων, στο σχολείο μου, βιάδιζα τώρα σ' αυτούς τους άγνωστους δρόμους παρέα μόνο με μια άγνωστη κυρία, που περισσότερο την πρόσεχα ο ίδιος παρά εκείνη εμένα. Το Περιστέρι δεν ήταν η συνοικία που είναι σήμερα, ο δεύτερος μεγάλος δήμος. Μια μικρή εργατούπολη ήταν με χαμηλά σπίτια, που τη μονοτονία τους έκοβαν κάτι ψωριάρικα δέντρα. Οι περισσότεροι δρόμοι δεν είχαν ασφαλιτοστρωση – άθλιοι χωματόδρομοι ήταν, κι ευτυχώς ο καιρός εμπόδιζε τη σκόνη να σηκωθεί και να μας κάνει άσπρους. Ποιος ξέρει όμως, ίσως χιόνιζε σήμερα και όπως στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη θα γινόμασταν άσπροι κι εμείς σαν τον μπαρμπα-Γιαννιό.

Σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής μάς συνόδευαν εκρήξεις και μακρινοί πολυβολισμοί. Δεν ένιωθα φόβο ή κούραση. Ανυπομονησία μόνο. Σαν από θαύμα καμία σφαίρα δεν ερχόταν να ταραξεί τη σιωπηλή πορεία δύο ανθρώπων που η μοίρα είχε ενώσει αταίριαστα μέσα στην παγωνιά. Η πόλη και τα περίχωρά της ξετυλίγονταν γύρω μου σαν πολεμική ταινία. Σε κάνα δίωρο περίπου είχαμε φτάσει στην πλατεία Βικτωρίας, όπου και χωρίσαμε με τη σκελετωμένη κυρία.

Αντί για το σπίτι μου στη Χέυδεν –όπως είχα λά-

βει οδηγίες— κατευθύνθηκα στο σπίτι του οικογενειακού φίλου Θεόδωρου Μουτσούλα στην οδό Φερών, έναν δρόμο παράλληλο με τον δικό μας. Οι ιδιοκτήτες έλειπαν. Βρήκα μόνο μια μικρανιψιά τους που έκανε χρέη ψυχοκόρης, την Ευσταθία. Μια κοντόχοντρη μεγαλοκοπέλα με πλατύ πρόσωπο και εμφάνιση χωριατοπούλας.

«Δεν θα μείνουμε εδώ, Μένη», μου είπε. «Θα πάμε στο Κολωνάκι» – και με τράβηξε αποφασιστικά από το χέρι.

Ξανά στους δρόμους λοιπόν. Το σκηνικό γνώριμο πια, μα έβλεπα με φρίκη, ανάμεικτη με περιέργεια, τις προσόψεις των σπιτιών γαζωμένες από σφαίρες. Ένα τοπίο που διατηρήθηκε για πολλά χρόνια, μέχρις ότου οι εργολάβοι ανέλαβαν μαζί με το έργο της ανοικοδόμησης να σκεπάσουν και την Ιστορία. Κι ακόμα, υπήρχαν σπίτια που κρέμονταν από τα δοκάρια τους σαν από κλωστή. Το κτίριο γωνία Μάρνη και 3ης Σεπτεμβρίου δεν υπήρχε πια. Στη θέση του ένας σωρός ερειπίων, ακριβώς όπως έβλεπα στα Επίκαιρα που πρόβαλλαν οι κινηματογράφοι πριν από το έργο. Μπορεί και να ήμουν στον κινηματογράφο και να μην το ήξερα. Προχωρούσα υπνωτισμένος. Αν η διαδρομή από το Περιστερί ως την πλατεία Βικτωρίας υπήρξε σχετικά ακίνδυνη, τούτη εδώ στην Πατησίων και στα πέριξ ήταν σπαρμένη παγίδες. Οι εκρήξεις διαδέχονταν η μία την άλλη και πολλές φορές ήμασταν αναγκασμένοι, η Ευσταθία κι εγώ, να γίνουμε ένα με τους τοίχους, για να φυλαχτούμε από τις σφαίρες. Περνούσαν ξυστά πάνω από τα κεφάλια μας, κελαηδώντας μ' αυτό τον

γλυκό ήχο που αφήνουν τα όπλα στην προσπάθειά τους να ξορκίσουν τον τρομερό σκοπό τους.

Κάποτε φτάσαμε στη Σόλωνος. Από εκεί και πέρα το τοπίο γινόταν φιλικό. Μπαίναμε στην επικράτεια των Εγγλέζων, που είχαν στην κατοχή τους αυτό το κομμάτι της πόλης. Ο «πατέρας της νίκης» είχε κάνει το θαύμα του γι' άλλη μια φορά. Στο Κολωνάκι οι δρόμοι είχαν πια τη συνηθισμένη τους όψη, μόνο που ελάχιστος κόσμος κυκλοφορούσε. Ο ήχος από τις εκρήξεις έφτανε ως εδώ σαν το σάουντρακ μιας άλλης ταινίας.

Στο σπίτι του κυρίου Γαγάνη η οικογένειά του και ο πατέρας μου με υποδέχτηκαν με ανοιχτές αγκάλες. Όλοι με περιτριγύρισαν κι ήθελαν να μάθουν τις συνθήκες διαβίωσης κατά την ομηρία μας. Κι εγώ ένιωθα πως είχα αποκτήσει ξαφνικά μια σπουδαιότητα. Σαν ένας εξερευνητής που είχε πατήσει κάποια απρόσιτη για τους πολλούς χώρα, την είχε κυριεύσει και είχε αφήσει μια σημαία καρφωμένη στην ερημιά.

Η χώρα αυτή ήταν η παιδική μου ηλικία, που άφηνα πίσω μου οριστικά.

«Ο Άρης πού είναι;» ρώτησα τον πατέρα μου.

«Λείπει», μου είπε, «μα έχουμε νέα του. Είναι ασφαλής».

Φαινομενικά μιλούσε με τη συνηθισμένη σιγουριά του πάτερ φαμίλια, μα κάποια σημάδια στην κουρασμένη του όψη έδειχναν πως είχε χάσει τη συνηθισμένη του αυτοπεποίθηση.

Αδύνατον να καταλάβω με ποιον τρόπο σ' αυτή τη διχασμένη και αποκλεισμένη πόλη, με κομμένα το τη-

λέφωνο και το ηλεκτρικό, οι άνθρωποι μάθαιναν ο ένας νέα του άλλου. Πώς είχαν νέα του αδελφού μου; Και πώς ο πατέρας μου είχε βρει τις κατάλληλες διασυνδέσεις για να εντοπίσει τη μάνα μου κι εμένα και να εξασφαλίσει τη σωτηρία μας; Κι ακόμα, πώς αυτοί οι άνθρωποι, οι κομμουνιστές, που υποτίθεται πάλευαν με νύχια και με δόντια για έναν καλύτερο και δικαιοότερο κόσμο, χωρίς ταξικές διακρίσεις και χωρίς καπιταλιστές, πώς αυτοί οι ίδιοι είχαν καταδεχτεί να χρηματιστούν; Όλα αυτά μου φαίνονταν θαύματα. Θαύμα που κι ο ίδιος είχα γλιτώσει από τα χέρια τους. Θαύμα, ακόμα, το ότι για πρώτη φορά γνώρισα από κοντά παιδιά του λαού τόσο διαφορετικά από εμένα, τον αδελφό μου και τους φίλους μας. Τα μόνα λαϊκά παιδιά που ήξερα μέχρι τότε ήταν οι γιοι και οι κόρες που είχαν οι υπηρέτριες και οι μοδίστρες της μάνας μου.

Το 1945 μπήκε χωρίς πανηγυρισμούς και βασιλόπιτες, αλλά με πολλούς νεκρούς και άλλους τόσους τραυματίες. Η Αθήνα, όπως λέγαν οι μεγάλοι, τραυματίας κι αυτή, προχωρούσε με δεκανίκια. Μα η μεγάλη πόρρα είχε περάσει.

Ένα από τα επόμενα βράδια είδα στον ύπνο μου τον φρουρό μου στο Περιστέρι. Είχε το ίδιο μουστάκι και τα γένια που τον αγρίευαν, και τα μάτια του λαμποκοπούσαν. «Ε συ, μικρέ, εσένα λέω. Δεν κοιμάσαι;... Τρόμαξες, πιτσιρίκο;» – και με το τραχύ χέρι του μου χάιδεψε τα μαλλιά. Μου φάνηκε, μάλιστα, πως έσκυψε στο μέρος μου σαν να ήθελε να με φιλήσει ή να εξομολογηθεί κάτι σημαντικό. Κι ακόμα, το ίδιο βράδυ ήρθε να με βρει το γλεντοκόπι εκείνης της νύχτας που οι

μαχητές γιόρταζαν με τον δικό τους τρόπο τα Χριστούγεννα. Μ' αυτά τους τα παράξενα τραγούδια και τους χορούς, που αργότερα μάθαμε πως ονομάζονταν ρεμπέτικα, τσιφτετέλια και ζείμπέκικα. Αυτά τα ίδια που τα επόμενα χρόνια θα γινόντουσαν ολόκληρη μυθολογία, τροφοδοτώντας τους καλλιτέχνες και τους συγγραφείς, και που, περνώντας από τις υπόγκες στα σαλόνια, θα έχαναν τελικά τη σημασία τους.

Η μάνα μου ήρθε να μας βρει στο Κολωνάκι ύστερα από καμιά βδομάδα. Εγώ στο μεταξύ, παίζοντας με τα παιδιά της οικογένειας που μας φιλοξενούσε και χωρίς την έγνοια του σχολείου, είχα τελείως αποξεχαστεί. Ούτε καν ενδιαφέρθηκα να ρωτήσω γι' αυτήν τη λατρεμένη μάνα. Τι νέα είχαμε από εκείνη και πότε θα ερχόταν. Ούτε για τις ενέργειες του πατέρα μου ενδιαφέρθηκα, που πλήρωσε δεύτερη φορά για να την ελευθερώσουν. Πού οφειλόταν αυτό; Ακόμα αναρωτιέμαι. Παιδική αφέλεια; Αμεριμνησία; Σκληρότητα της ηλικίας; Δεν ξέρω να πω. Πάντως, όταν ύστερα από τόσες μέρες χωρισμού έπεσα ξανά στην αγκαλιά της, τρόμαξα. Αυτή η μάνα με την ωραία ασημένια τούφα στα μαλλιά είχε πλέον ασπρίσει. Έμοιαζε γριά γυναίκα.

Πέρασαν χρόνια. Ο κουρέας της γειτονιάς άλλαξε. Άλλαξα γειτονιά κι εγώ. Πέρασα έκτοτε από τα χέρια πολλών κουρέων. Ένας κάποτε μου είπε: «Το σκέφτεστε τι θα είχε συμβεί αν οι κομμουνιστές είχαν επικρατήσει τότε; Θα ήμασταν σαν κι αυτούς τους λαούς της Ανατολικής Ευρώπης, πρόσφυγες κι εμείς!».

Όμως εγώ, όποτε κάθομαι στην καρέκλα του κουρέα, νιώθω έναν κίνδυνο να με παραμονεύει. Όχι ότi περιμένω, όπως ο πατέρας μου, να μου συστήσουν να φυλαχτώ από κάτι. Πέρασαν πια αυτοί οι καιροί. Όμως βλέπω το είδωλό μου στον καθρέφτη απέναντι να μου λέει: «Πρόσεξε, τα χιόνια του Δεκέμβρη παραμονεύουν πάντα».